

ՅԱԿՈԲ ԽՐԻՄԵՑԻ

ԵՒ ԻՐ «ՅԱՂԱԳՍ ԱԶԳԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ԲԱԺԱՆՄԱՆ»

ԳՐԶԱԳԻՐԸ

Մեր մատենադրութեան մէջ քիչ ծանօթ դէմքերէն մէկը կրնանք նկատել Յակոբ Սրիմեցին: Քիչեր⁽¹⁾ միայն խօսած են անոր մասին, առանց դադարի մը տալու անոր ամբողջական երկերուն, անձին եւ կեանքին պարագաներուն: Ներկայ ուսումնասիրութեանս նպատակը պիտի ըլլայ չափով մը այդ պակասը լեցնել:

ԺԵ: Դարուն գրեթէ վերջերը երեւան կու գայ Սրիմեցին «Յաղագս ազգականութեանց բաժանման» գործովը՝ արդիւնք իր նախնիքաց տարիներու փորձառութեան եւ լուսաւոր մտքին կարողութեան: Գործ մը, որ կը շօշափէ ընտանեկան հարցերու շատ մը խնդիրներ եւ ունի կանոնադրական որոշ կարեւորութիւն մը: Կը յանդգնի ոչ միայն կոտորել անչափահաս ամուսնութեան խնդրոյն շուրջ տիրապետող յեղաշրջումը մտայնութեան դէմ, այլ նաեւ տալ նոր հրահանգներ, ստեղծելով ազգեցիկ հեղինակութիւն մը: Իրմէ վերջ չենք հանդիպիր այլեւս նոր վարդապետներու՝ սոյն խնդրով զբաղող. յաջորդները կը բաւականանան միայն որդեգրելով անոր տուած հրահանգները:

Ո՞րք ամուսնութիւնը միշտ սկիզբն եղած է բարոյական եւ ընտանեկան անհամար չարիքներու: Եւ ստուղիւ պսակի օրինաւորութեան գլխաւոր պայմաններէն մէկն է ամուսնական չափահասութիւնը: Այս պահանջը շատ բնական է, վասն զի ազատ եւ ինքնիշխան էակ մը պատասխանատու է իր գործին բարոյական արդիւնքին: Արդ, տարակոյս չկայ թէ էական է այդ գիտակցութիւնը մանաւանդ ամուսնական խնդրոյն մէջ, որով երկու անհատներ անլուծանելիօրէն կը կապուին իրարու հետ, ընտանեկան եւ ընկերային մէկ նպատակի

համար: Ահա թէ ինչո՞ւ էական է չափահասութիւնը, վասն զի անչափահասը — մանուկ կամ պատանի — անկարող է առհասարակ մտքի ու կամքի ազատութիւնը ի գործ դնելու:

Եթէ պատմականօրէն նկատենք համառօտ կերպով մը անչափահասներու ամուսնութիւնը, պիտի հանդիպինք հեթանոսական կամ քրիստոնէական շրջաններուն, շատ մը խակ ամուսնութիւններու, մանաւանդ արիական ազգերու քով: Այս սովորութիւնը անպակաս եղած է նաեւ մեր ազգին մէջ:

Հեթանոսական շրջանին չկար որոշ տարիք կամ հասակ մը իբր ընդհանուր կանոն. սակայն չափահասութեան համար կ'ընդունէին շատ մատաղ հասակ. թէ ո՞ր տարեկանին՝ պատմագիրները կը լռեն: Քրիստոնէական շրջանին այս սովորութիւնը գրեթէ միշտ եւ ամէն երկիր մէկ սահման ունեցաւ, որ է 12-15 տարեկան հասակը: Մեր եկեղեցին ալ ճանչցաւ այս գլխաւոր պայմանը եւ անոր օրինաւորութեան համար արդիւնք խակ պսակումը, սահմանելով օրէնք եւ մինչեւ իսկ պատիժ: Սկիզբը սակայն չվճռեց որոշ բան մը, պահելով տակաւին հեթանոսական աւանդութենէն եկած սովորութիւնը: Այսպէս կը կարգանք Ձեներ Գլակի մէջ թէ Գ. Լուսաւորիչ տասներկու տարեկան էր, երբ ամուսնացաւ. «Եւ իբրեւ եղեւ ԺԲ. ամաց՝ այր ոմն աստուածապաշտ Դաւիթ անուն ամուսնացոյց զնա ընդ դստերն իւրում»

¹ Ա. Ղլտչեան, «Ազգաբնակչան Հանդէս», 1913, էջ 48: Չամչեան, «Պատմ. Հայոց» Գ. հատոր, էջ 452: Հ. Վ. Հացունի, «Հայուհին պատմութեան առջեւ», տպ. 1936, Վենետիկ, էջ 54, 72, 74:

Մարիամու»⁽²⁾: Նոյնը կը կրկնէ Վարդան Բարձրաբերդցին. «Եւ վարժեալ (Գ. Լ.) անդ (Կեսարիա) յոյն եւ ասորի գրով եւ եղեալ երկոտապան ամաց, Դաւիթ ոմն ամուսնացուցանէ զնա ի դուստր իւր Մարիամ»⁽³⁾: Յուսիկ, կրտսեր որդին եւ յաջորդ Վրթանէս հայրապետին. «Իսկ զՅուսիկ, կ'ըսէ փաւստոս, անուցանէր Տիրան որդի թագաւորին խոսրովու, եւ ետ արքայորդին Տիրան զդուստր իւր ի կնութեան Յուսիկին եւ մինչդեռ մանուկն էր...»⁽⁴⁾, այսինքն երբ տասներկու տարեկան էր: Եթէ Գ. Լ. եւ Յուսիկ ամուսնութեան ժամանակ տասներկու տարեկան էին, անտարակոյս ընդհանուր սովորութեան համեմատ, անոնց կիները աւելի նուազ տարիք ունէին: Գրիգոր Դերէն Գ., որդի Աշոտ Արծրունիի, 861ին երկրորդ անգամ կը պսակուի 15 տարեկան հասակին⁽⁵⁾: Այս խակ պսակումի դէմ կ'ուսեցան եկեղեցւոյ հովիւները սահմանելով օրէնք եւ խիստ պատիժ, մինչեւ իսկ քահանաներուն դէմ, սակայն անբաւարար եղան, չըսելու համար ապարդիւն՝ խափանելու այս անտեղութիւնը: Վաղարշապատի Ժողովը, որ 426ին տեղի ունեցաւ Ս. Սահակ Պարթեւի կարգադրութեամբ՝ իր 27րդ կանոնով կ'արգիլէր մանուկ հասակի պսակումը. «Պատուէր արարէք նոցա զի տղայոց կանայս մի խօսեցին... եւ դուք քահանայք տղայոց ամենեւին իսկ պսակ մի օրհնէք մինչեւ ի կատարումն հասակի»: Դուինի Բ. Ժողովը, որ 527ին գումարուեցաւ Ներսէս Բ. Աշտարակեցի կաթողիկոսին հրամանով, կը վերահաստատէր Սահակեան կանոնը իր 14րդ կանոնին մէջ. «Տղայոց պսակ մի իշխեսցեն օրհնել»:

Այս կանոնները, ինչպէս կը տեսնուի, ամուսնական կեանքի համար որոշ տարիք կամ հասակ չեն սահմաններ, այլ կ'արգիլեն անչափահաս հասակի պսակումը. եւ այս սովորութիւնը կը տեսնուի գրեթէ մինչեւ ԺԲ դար, որ է մինչեւ Կիլիկեան թագաւորութիւնը, երբ կը սկսի եւրոպական ազդեցութիւնը ներմուծուիլ հայոց մէջ, եւ այն ատեն եկեղեցւոյ հովիւները կը սկսին աւելի լրջօրէն խորհիլ եւ ճշգրիտ սահ-

մաններ գծել այս էական խնդրոյն մասին ալ: Ն. Շնորհալի 1166ին հայրապետական աթոռ բարձրանալով, երբ ազգը խռովքի եւ չիթութեան մէջ կը տառապէր, կարօտ բարոյական, մտաւորական ու նիւթական օժանդակութեան, հրատարակեց Ընդհանրական թուղթը, որուն մէջ հայրապետին յատուկ ուշադրութիւնը գրաւած է ամուսնական չափահասութիւնը: Նա առաջինն է որ բացայայտ կը սահմանէ որոշ հասակ կամ տարիք մը. «...այլ ժամանակ պսակի է ի զարգանալ արութեան հասակին ի հնգետասանին ամացն լրումն առնն եւ յերկոտասանին կամ եւս առաւել կընոջն»⁽⁶⁾: Այսպէս ունինք Սոսյ Բ. Ժողովը, գումարուած Կոստանդին Ա. Կաթողիկոսին հրամանով 1243ին, ուր իր 7րդ կանոնով կը վերահաստատէր նոյնը. «Ըզպսակն ընտրութեամբ արասցեն... փեսայն մի պակաս քան զչորեքտասան ամն եւ հարսն քան զերկոտասանն»: Չաղայ վիճակային Ժողովը 1270ին իր Գ. կանոնով կը պահանջէր 15 տարեկան փեսային եւ 14 տարեկան հարսին: Յ. Երզնկացին. «Կտրիճն տղայն հնգետասան տարոյն փեսացու է եւ աղջիկն չորեքտասան տարոյն հարսնացու է...»: Գ. Տաթևացին. «Հարսն ԺԴ. տարոյ լինի եւ փեսայն ԺԵ. ամաց»: Յ. Սրիմեցի. «Զի օրէնքն հրամայեն ԺԴ. տարի հարսին պսակ, եւ ԺԵ. տարոյ փեսային...»:

Ահա այս խառնաշփոթ եւ յեղաշրջումի դարաշրջանին երեւան եկաւ Սրիմեցին՝ լրսեցնելու իր ձայնը, զօրացուցած զայն նախկին հայրերու ու Ժողովներու հրահանգներով եւ հեղինակութեամբ:

Ո՞րք է ԽՐԻՄԵՑԻՆ.

Կեանքի մանրամասնութիւնները անծանօթ կը մնան. Չամչեան կը յիշատակէ միայն. «Սորա (Գէորգ վ. Եզնկացւոյ)

² Ձեներ Գլակ, էջ 22, տպ. 1832, Վենետիկ:

³ «Պատմութիւն տիեզ.» էջ 53, տպ. Մոսկուա 1861:

⁴ Փաւստոս, էջ 11, տպ. Վենետիկ 1932:

⁵ Թ. Արծրունի, էջ 233, տպ. Կ. Պոլիս 1852:

⁶ Թուղթ Ընդհ., էջ 61-62, տպ. 1830, Վենետիկ:

եղեւ աշակերտ Յակոբ վ. Ղրիմեցի»⁽⁷⁾։ Ծնած է Ղրիմ կամ Պրիմ ԺԵ. դարուն։ Որքան բարեգույթ նոյնքան արդարադատ եւ խիստ. զբաղած է իր ազգին բարոյական վերածնունդով, ապրած է Մեծօփայ վանքին մէջ, եւ ուր յօրինած է ներկայ գրչագիրը Թումայ վարդապետին խնդրանքին վրայ. «Ի խնդրոյ Թումայ վ. ի աստուածաբնակ Ուխտին Մեծօփայ վանաց եւ ծառայարար կատարեալ աստուածակիր հոգեւորդ առն Աստուծոյ Յակոբ վ. Ղրիմեցո, աշակերտ Գրիգորի»⁽⁸⁾ վ. ի եղնկացո Յաղագս ազգականութեանց բաժանման»։

Կը վախճանի զուցէ նոյն վանքին մէջ։

ԳՈՐԾԸ

- 1) Յաղագս ազգականութեանց բաժանման.
- 2) Մեկնութիւն Տումարի.
- 3) Բանք վասն անյայտ նշի.
- 4) Յաղագս առուրց հնգից զխտելոց տէրունականաց, որ են. Յղութիւն եւ Աւետումն Ս. Կուսին, Ծնունդ Քրիստոսի, Մկրտութիւն եւ Խաչելութիւն Քրիստոսի։

2, 3, 4-ը թողով ուրիշ առիթի, ներկայովս կ'ուզեմ ամփոփուիլ առաջինին վերայ, ջանալով պարզաբանել գրչագիրը։

Հոս երեք զխաւոր մասեր պիտի նկատենք. ա) Պսակ մարմնաւոր (Ամուսնութիւն), բ) Պսակ Հոգեւոր (Կնքահայրութիւն), գ) Խորթ ամուսնութիւն։

Ա. ՊՍԱԿ ՄԱՐՄՆԱՎՈՐ

Ի՞նչ է արեւակցութիւնը.

Արեւակցութիւն կը կոչուի այն ազգականութիւնը, որուն անդամները իրարու հետ կապուած են համարին կապով մը, այսինքն ծննդեան միջոցով. անոնք սերած են յաջորդաբար եւ կամ զանազան ճիւղերով մէկ ընդհանուր բունէ մը։ Այս բոլոր արեւակցները իրարու հետ կը կապեն մէկ շարք կամ գիծ։ Այս գիծը կրնայ ըլլալ մէկ կողմէն դէպի վեր հայրը, պապը, պապին հայրը, պապին պապը. միւս կողմէն դէպի վար որդին, թոռը, թոռնորդին,

թոռան թոռը։ Ազգակիցներ են նաեւ կողմնակի գծերով առաջ եկած բոլոր սերունդները։ Ազգակիցներ են դարձեալ, տարբեր մայրերէն եւ մէկ հօրէ, եւ կամ տարբեր հայրերէն ու մէկ մօրէ ծնունդ առած սերունդները. (Խորթ ամուսնութիւն)։ Կրնանք աւելցնել չորրորդ ազգակցութիւն մըն ալ Խնամութիւնը՝ որ ոչ մարմնաւոր, ոչ հոգեւոր եւ ոչ ալ կաթի ազգակցութիւն մըն է, այլ միայն կողմնակի ընտանեկան կապակցութիւն մը. կ'երկարի միայն մինչեւ երկրորդ ծնունդ. խնամի է ան որ իր աղջիկը տուած է օտարին՝ կամ օտարին աղջիկը առած է իր որդւոյն։ Խնամութիւնը սկիզբ կ'առնէ նշանադրութեան պահուն եւ ամուսնալուծութեամբ չի վերցուիր։

Արեւակցութեան աստիճանները.

Չորրորդ դարուն արդէն Հայաստանի մէջ կը տեսնենք այս կանոնը, որ կ'երկարի մինչեւ Ե. աստիճան. մինչ ընդհանուր եւ կեղեցին աւելի ուշ կը հաստատէ այս կանոնը (2. դար)։

Շահապիւմանի ժողովը (447ին) իր ԺԳ. կանոնին մէջ կ'ըսէ. «...յազգի անտի մեւրում մինչեւ ի չորրորդ ծնունդ իւր կին ոք մի իշխեսցէ առնել...»։ Այս օրէնքը կը զօրէ անխտիր ո՛ր եւ է դասակարգին «թէ ազատ, թէ չինական օրէնք եւ կանոնք այդ կացեան»։ Մինչդեռ Դուինի Բ. ժողովը (527ին), Ներսէս Բ. Աշտարակեցիի օրով, իր ԻԲ. կանոնով աւելի խիստ կ'արտայայտուի, եւ կ'երկարէ մինչեւ հինգերորդ աստիճան, բայց չորրորդին բոլորովին ապօրինի չի համարիր, այլ ենթակայ ապաշխարութեան. «Վասն զազգական կին առնելոյ զհինգերորդ մի իշխեսցէ, եւ զչորրորդն ապաշխարեսցէ, եւ երրորդը մեկնեսցին եւ ապաշխարեսցեն»։ Պարտաւայ ժողովը կանոն ԺԶ. «Արդ յայսմ հետէ մինչեւ չորրորդ դարմն մի իշխեսցին ամուսնութիւն զուգել»։ Ն. Շնոր-

⁷ Զամչեան, «Պատմ. Հայոց», էջ 452։

⁸ Ժողովածու Ոսկեփորիկ Կ. Թ. 1260 ը. դ. էջ 305, ուր յիշատակուած Գրիգոր անունը սխալ է։

հալի. «Մի ոք համազգեաց պսակ օրհնութեան դիցէ, այլ մինչեւ ի յերկուց կողմանցն զչորրորդ ազգին զխաւորութիւնն կատարեալ ունիցին»։ Խորթեցին. «...զի չորրորդ զուգին որ է թոռնեայն վճարեցաւ արւան, եւ հինգերորդն որ ի սոցանէ ծնան ծաղթոռնեայն նոքա օտար են, ընդէ՞ր ոչ առնուն զիրար»։ Այսպէս ունինք Մ. Գօշ, Յ. Երզնկացի եւն.։ Իսկ Սոյ Բ. ժողովը, 1243ին, արեւակցութեան աստիճանը կ'երկարէ մինչեւ Է. աստիճան, ինչպէս կը կարգանք Գանձակեցիի քով։ Հոս կ'երեւի թէ Սոյ ժողովը ազդուած է յոյն եկեղեցւոյ եւ բիւզանդական կայսրութեան տիրապետող օրէնքներէն, որ կ'ընդարձակէին տհասութեան սահմանը մինչեւ Է. աստիճան։

Խորթեցին միակն է որ մանրամասն եւ ընդարձակօրէն կը խօսի տհասութեան եւ մանաւանդ ճիւղադրութեան աղիւսակի մասին։ Տհասութեան եւ ճիւղադրութեան աղիւսակին մէջ կը հետեւի բոլորովին Ն. Շնորհալիին, բայց միշտ աւելի լիակատար բացատրութիւններ տալով։

Պսակին էութիւնը. երեք է. ա) Տեսնել զիրար եւ հաւնիլ իրարու. բ) Յանձնումն նշանին, որ է մատանին՝ հարսին. գ) Հարց ու փորձ փեսային եւ հարսին բաղմականներուն առջեւ, եւ յանձնումն հարսին ի փեսային։

ա) Տեսնել զիրար եւ հաւնիլ իրարու.

Ս. Հայրերը միշտ պահանջած են պսակի էութեան, որ է վաւերականութեան համար ոչ միայն հասուն հասակը եւ կատարեալ զիտակցութիւնը, այլ նաեւ յօժարակամ հաճութիւնը այդ ձեռնարկին։ Եւ ստուգելու դրո՞մը որ բռնադատուած է, նենգուած կամ կեղծուած՝ չի կրնար ստեղծել փոխադարձ սէր եւ յարատեւութիւն։ Ընտանեկան կեանքը սիրոյ կեանքը պիտի ըլլայ, եւ այդ սիրոյ կեանքը կը տեւէ որքան գոյութիւն ունի ամուսնական կեանքը։ Ուրեմն յօժարակամ հաճութիւն եւ անկեղծ վերաբերումն երկու պսակելիներու՝ անհրաժեշտ պայման է։

Փաւստոս Բիւզանդի, Աշտիշատի Ժողովին որոշումներէն յիշատակած մէջբերումը մեծ նշանակութիւն կ'ընձեռէ մեր խնդրոյն. հոն կ'ըսէ. «Եւ զի լինիցին յամուսնութեան օրինաւորք, մի՛ ստել եւ մի՛ դաւ բերել իւրեանց ամուսնութիւնընկալ կողմանց»⁽⁹⁾։ Փաւստոսի այս մէջբերումէն կրնանք եզրակացնել թէ՛ Պսակին մէջ զիրար տեսնել ու իրարմէ փոխադարձ հաճութիւն ստանալ երկու անհրաժեշտ պայմաններ են օրինաւոր ամուսնութեան մը. երկու դաշինք կնքողներ են հարսն ու փեսան, որոնք իրարմէ ոչինչ պիտի չծածկեն ու զիրար պիտի չխարեն։ Ամուսնութեան հարցին մէջ աղջկան կուսութիւնը դաշինքի զխաւորազոյն մասն է, եւ ոչ-կոյսը կոյսին տեղ տալ, թերին՝ անթերին տեղ, կը նշանակէ ստել, խարել ու դաւել զայն։ Ուստի արդարապէս կը խօսի Փաւստոս երբ կ'ըսէ. «մի՛ ստել եւ մի՛ դաւ բերել ամուսնութիւնընկալ կողմանց. զի պսակն այն անհաստատ է եւ լուծանելի եւ պսակադիրքն ոչ առանց պատժոց», որ է՝ անվաւեր ամուսնութիւն։ Այսպէս ունինք Ժողովն Դուինի 719ին, ուր կը պահանջուէր որ միջնորդը եւ խօսնակը կանխեն խօսեցեալները, «հաւանցուցանել յիրեբաց յօժարութիւն»⁽¹⁰⁾, Սահակեան կանոն ԺԶ. «...մի՛ կատարելոցն առանց զիրեարս տեսանելոյ միմեանց հաճութեամբ»։ Սոյ մաշտոց 1345ին կը պատուիրէ որ «հարսն ու փեսայն յառաջ քան զպսակն տեսանեն զմիմեանս եւ հաւանին սրտիւք»։ Ն. Աշտարակեցի կանոն ԻԵ. «Եւ մի կատարելոցն երկոցունց առանց զմիմեանս տեսանելոյ, զի յայսպիսի անարժան հարսանեաց գործեցան վնասք մահաբերք»։ Ն. Շնորհալին կը կրկնէր նոյնը «ի բունութեանն բռնաւորաց՝ առանց կամաց առնն եւ կնոջ պսակ չընել»⁽¹¹⁾։ Եւ Խորթեցին «Զի էութիւն պսակին գ. է, նախ որ հարսն եւ փեսայն տեսնուն զիրար»։ Յօժարակամ հաճութիւնը անհրաժեշտ է յայտնել ար-

⁹ Փաւստոս, էջ 85, տպ. 1932, Վենետիկ։

¹⁰ Յ. Օսկեցի, էջ 27, տպ. 1833, Վենետիկ։

¹¹ Ն. Մկ. Շն., էջ 164, տպ. 1838, Վենետիկ։

տաքին ո՛ր եւ է նշանով մը. խօսքով, գըրով, շարժումով կամ միայն նշանով մը: Այս հաճութիւնը՝ պսակելիները պէտք են յայտնել թէ՛ նշանադրութեան կամ հարսնախօսութեան ժամանակ եւ թէ՛ իրենց պսակին ատեն:

բ) Յանձնումն նշանին որ է մատանին՝ հարսին, ինչ որ ցարդ կը պահէ արեւելեան եկեղեցին: Պսակը կը սկսի նշանադրութեամբ, կը հաստատուի հաւանութեամբ երկու սրտերու ու կը կատարուի քահանային օրհնութեամբը. նշանը ծաղիկն է, եւ հաւանութիւնը անոր պտուղը: Յետ երիտասարդին եւ աղջկան համաձայնութեան՝ տեղի կ'ունենար նշանադրութիւնը կամ դաշնամուսնութեան կամ խօսումը: Միջին դարուն կը կատարուէր ասիկա օրհնութեամբ քահանային «խաչ փոխ առնելով»⁽¹²⁾: Աւելի յետին դրապիրներուն մէջ կը հանդիպինք կոյսին ձեռքը փեսացուն ձեռքին մէջ դնելու սովորութեան, ու նոյն միջոց կը տրուէր հարսնացուն ամուսնի վրայ մատանի, ապարանջան եւ զինդ մը: Ասոր յաջորդեց «աւանդումն մատանու» խօսեցեալներուն որ կը զնէին «Երկու տանուտէր եւ մին քահանայ յօրինակ նահապետացն եւ մարդարէիցն որ խօսեցան զպատգամն Աստուծոյ յականջս մարդկան եւ նշան եւ զինդն եւ մատանին ի մատն»⁽¹³⁾:

Գ. Եղնկացիին ու Տաթեւացիին համեմատ խօսեցեալները իրարու մատանին կ'անցընէին եւ այնուհետեւ կը դառնային իրարու, երիտասարդը՝ ընկալուչ կամ խօսնայր, եւ հարսնացուն՝ խօսեալ կամ խօսեալ ընկալուչ:

դ) Հարց ու փորձ փեսային եւ հարսին բազմալիկներու առջեւ եւ յանձնումն հարսին ի փեսային: — Հարս ու փեսայն երբ իրենց աղջկաններով եկեղեցւոյ դուռիցը կը հասնէին, քահանան պատարագի զգեստով կ'ընդունէր զանոնք. կը հարցաքննէր զանոնք իմանալու համար խօսեցեալներու հաճութիւնը խորհրդոյն հանդէպ. որուն կը յաջորդէր մուտքը դէպի բեմ շարականի ընկերակցութեամբ օրհնելու համար պըսակը:

Պսակին արարողութիւնը փոքր մասամբ կը տարբերի հեղինակներու համեմատ: Խրիմեցին՝ որուն կը համաձայնին Յովհանն ու Մովսէս Եղնկացին, պսակի արարողութիւնը կը կանխէ քան պատարագը. «Եւ յետ պսակին պատարագ արասցեն եւ հաղորդեն զփեսայն եւ զհարսն»: Մինչդեռ Սոյ Մաշտոցը իրարու կը խառնէ պատարագի ու պսակի խորհրդը: Պատարագի տեսութեան հետ անբաժան էր Ս. Խորհրդոյին մերձեցումը: Պսակումէն 7 օր (Խրիմեցին 8 օր) ետքը՝ քահանան եկեղեցւոյ դրան առջեւ հանդիսաւոր կերպով կը վերցնէր պսակը հարսին ու փեսային գլխէն:

Պսակը անլուծանելի է. — Խրիմեցին կ'ուզէ ասոր իմաստասիրական պատճառը տալ այսպէս. Անհատը անբաժանելի է արդ այր եւ կին թէպէտ անջատ անհատ. ներ են եւ տարբեր կերպարանքներով, սակայն աստուածային պատուիրանին համաձայն անհատ, մէկ մարմին մը կը կազմեն, ու անհատը կամ մէկ մարմինը կարելի չէ բաժնել եւ ոչ լուծել, վասն զի անհատը անբաժանելի է: Ասոր համար այր եւ կին, ծնողքը, աղջկանութիւն չեն կազմեր:

Ապաշխարանքը. — Ո՛ր եւ է տհաս ամուսնութիւն անվաւեր է եւ հակառակ եկեղեցւոյ որոշումներուն, ուստի եւ արժանի ապաշխարութեան: Նման ամուսնութիւններուն յաճախակի կրկնութեան շարժառիթը շատ անգամ եղած է, ինչպէս կ'ըսէ Ն. Շնորհալին, հայրենական ժառանգութիւնը, կամ ինչպէս Դաւիթ Գանձակեցին՝ շահն ու փառասիրութիւնը: Եկեղեցւոյ հայրեր այնքան խստիւ արգիւիւշէն ետքը չէին կրնար առանց ապաշխարութեան թողուլ զանցառուները. ապաշխարանք կամ դրամական տուգանք չզօրեցին ամբողջապէս առջեւ առնել այս չար սովորութեան, որով աւելի ուշ, նախ Պարտաւի ժողովին մէջ, հարկը տեսան դիմելու նպովքի. «ապա թէ ոչ նպովեցին ի մէջը եւ ինքեանք տա-

ցեն պատասխանի Աստուծոյ ի մեծութեան նորա դատաստանին»:

Խրիմեցին նմանապէս կը նշուի հրամայելով քակել այդ անհաստատ ու անընդունելի, այսինքն անվաւեր պսակը. «աստուածային գրոցն եւ ի մէջը եւ ի Ս. հայրապետացն կանոնաց նշուեալ եղիցի»⁽¹⁴⁾. ապա կը սահմանէ կրկնակի պատիժ նախ ի յարգանս օրինաց, վասն զի ատիկա ամուսնութիւն չէ այլ «յարակայ պոռնկութիւն» այսինքն շարունակ պոռնկութիւն մինչեւ որ ամուսնացածները իրարմէ հեռանան, եւ երկրորդ պսակը անարգած ըլլալուն համար (որ է ի քաւութիւն) Ճ (100) դրամ տացէ եկեղեցին եւ Գ. ամառ դրանն ապաշխարեցէ: Շահապիւմանի ժող. չր. 448ին շատ աւելի խիստ կ'արտայայտուի. հեթանոսներու հետ կը նոյնացնէ այս բանական եւ առաքելական օրէնքներուն դէմ պակասողները. «Եթէ ոք այսպիսեացն պսակ օրհնեցէ եւ կամ ի հարսանիս երթիցէ ի կարգէ պաշտօնէիցն ի բաց հեռացի: Եւ եթէ երէց կամ եպիսկոպոս գտցի խորհրդին՝ յաթոռոյն եւ ի քահանայական իշխանութենէ անկեալ եղիցի եւ ի կարգ պաշտօնէիցն մի՛ խառնեցի»: իսկ ի քաւութիւն ըրած յանցանքին «մինչեւ ցկէս կենաց եւ զընչից իւրոց հոգւոց իւրեանց բաժին տացեն ի կարօտեալս եւ ի վշտազնեալս. ապա Շ. դրամ եպիսկոպոսն տուգանցի եւ Ս. երէցն որ զպսակն օրհնեաց»: Գ. Բարսեղեան կառն 71. «նշուեալ եղիցի... եւ վասն պըսակին անարգելոյ Ճ դրամ տուգանս տայցէ յեկեղեցին եւ երեք ամառ դրանն ապաշխարեցէ»: Սահակեան կառն ժ. 9. «գիտացէ զի քահանայն պատուհաս կըրեցէ ըստ օրինակի վնասակարացն»: Յ. Օմեցի կառն ժ. 9. «Իսկ եթէ ոք ոչ այսպէս, այլ յառաջ խանձեցին եւ պղծեցին առ իրեարս, զայնպիսիս ի բաց մեկնեցեն ի միմեանց, եւ զնացելոց կանոն եւ զսահման ի վերայ դիցեն»:

Ուրեմն եղբայրացիներով կրնանք ըսել՝ որ անոնք կը նկատուին իբր հեթանոս, կը նշուուին եւ կը բանադրուին թէ՛ յանցաւոր ամուսնիները եւ թէ՛ պսակող քահա-

նան, ամուսնացեալները պէտք են բաժնել իրարմէ, պսակող եպիսկոպոսը պէտք է տուգանք տայ աղքատներուն եւ կարօտեալներուն 500 դրամ, իսկ քահանան 200 դրամ, եւ այն ատեն միայն կրնան վերստանալ իրենց եպիսկոպոսական կամ քահանայական իշխանութիւնը: Իսկ ամուսնիներէն 100 դրամ տուգանք առնել ի նպատակեղեցւոյ եւ ապաշխարանքի ենթարկել երեք տարի եկեղեցւոյ դուռիցին մէջ պահելով զանոնք:

Սակայն հովիւները կրնան բարեփոխել այս պատիժները պարագաներուն համեմատ:

Բ. ՊՍԱԿ ԶՈԳԵԻՈՐ (Կնիսիայութիւն)

Մեր հոս նկատելիք երկրորդ խնդիրը՝ է Կնիսիայութիւնը, զոր կ'անուանէ Խրիմեցին Հոգեւոր Պսակ, Հոգեւոր Ծնողութիւն կամ Ազգակցութիւն. իր մէջ ունի երկու կերպ. ա) Հոգեգաւալը, բ) Որդեգիրը:

Հոգեգաւալը սկիզբ կ'առնէ Կնիսիայութիւնը՝ որ տղուն կ'ըլլայ հոգեւոր ծնող, վասն զի «տղայն ի դիրին Կնիսիայն դրոշմեցաւ, Կնիսիայն եւ մեռնեցաւ». կ'երկարի սակայն մինչեւ Գ. կարգ: Պատճառը պարզ է. ահա Խրիմեցիին տրամաբանութիւնը. ինչպէս օրինակի համար մարմնաւոր ծնողքը մէկ զաւակ ունեցեր է կամ տասը զաւակներ, հաւասարապէս ամէնուն ալ ծնող է եւ ծնեալները ծնողաց հանդէպ որդի եւ իրարու եղբայր են, նմանապէս Կնիսիայը ամէնուն հոգեւոր հայր է եւ սաները իր հոգեւոր զաւակները ու իրարու հոգեւոր եղբայրներ. ուստի 1) ոչ սաները. 2) ոչ անոնց որդիները. 3) եւ ոչ ալ թոռները չեն կրնար իրարու հետ խնամենալ:

Եթէ առարկելու ըլլայ մէկը. Կնիսիայը արդէն օտար մարդուն տղան սան առնել է. ո՞վ եմ ես, եւ ո՞վ է ան որ կընքահօրս սանը տղուն հետ չպսակեմ:

Կը պատասխանէ Խրիմեցին. Հարս ու փեսան ալ օտար են իրարմէ, ինչպէս ա-

¹⁴ Խրիմեցի Խմբագիրք Ե. Թ. 70 Ե. Ե. էջ 4:

¹² Սոյ Մաշտոց 1345, էջ 22:

¹³ Անդ, էջ 22-23:

նոնց ընտանիքը, սակայն հարս ու փեսա-
յին միութեամբ ընտանիքները եղան իրա-
րու մերձաւոր ու ազգակիցներ: Որով թէ-
պէտ կնքահօրդ կնքահայրը քեզմէ օտար
է, բայց քու կնքահօրդ կնքահայրը ըլլա-
լով՝ հաւասարապէս քուկը ալ է. ուստի
չեն կրնար մինչեւ Գ. կարգ իրարու հետ
կարգուիլ:

Մինչդեռ տարբեր է Որդեգրութիւնը:
Որդեգրութիւնն ալ օրինաւոր ազգակցու-
թիւն մըն է, վասն զի մէկը օրինաւորապէս
ուրիշին տղան իրեն որդեգիրը ըրած է,
սակայն որդեգիրը ազգակից է մի միայն
անոր՝ որուն որդեգրուած է: Ուստի մար-
դը չի կրնար իր աղջիկը կամ տղան իրեն
օրինաւոր որդեգրին հետ պսակել, կրնայ
սակայն որդեգրին քոյրերուն կամ եղբայր-
ներուն հետ պսակել, վասն զի ասոնք օ-
տար են հայրադրէն եւ անոր ընտանիքէն:
Ինչպէս օրինակի համար, կը մէջբերէ հե-
ղինակը, ուղէջ մը որ կ'առնեմ մէկ ծա-
ռէն ու կը պատուաստեմ երկրորդ ծառի
մը, առաջին ծառին միւս ուղէջները օ-
տար են բոլորովին երկրորդ ծառէն: Եւ
դեռ, որովհետեւ որդեգրութիւնը կամքի
գործ մըն է, իսկ կամքը կ'որդեգրէ զայն
միայն որ կ'ուզէ ու կը հաճի. ինչպէս
սրբագործող քահանան որ շատ մը նըշ-
խարհերու մէջէն զայն միայն կը նուիրա-
գործէ, որուն նկատմամբ որ դիտաւորու-
թիւն ունի, թողլով միւս ամէնքը սոսկ
հաց:

Գ. ԽՈՐԹ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ

Մինչ միեւնոյն հօրէն ու միեւնոյն մօ-
րէն սերած ծնունդները կը կոչուին հա-
րազատ արեւնակից. միեւնոյն հօրէն՝ բայց
զանազան մայրերէն կամ միեւնոյն մօրէն
բայց զանազան հայրերէն սերած զաւակ-
ները կը կոչուին խորթ, կամ ինչպէս կ'ը-
սէ Խրիմեցին կիսեղբարք եւ կիսաքոյրք:

Խրիմեցին ուշադրութեան արժանի եր-
կու կէտ ունի, նախ տհասութեան խըն-
դրոյն մէջ՝ ինքն է առաջին անգամ որ
առանձին կերպով կը յիշատակէ արական
եւ իգական սեռի հաւասարութիւնը, ակն-
արկելով Նոր Կտակարանի սկզբունքին:

Երկրորդ կէտը ուշադրութեան արժանի է
խորթութեան հարցը:

Եկեղեցւոյ ընդհանուր կարգադրութեան
համաձայն խորթ սերունդները, այսինքն
համահայր կամ համամայր եղբայրները
կամ քոյրերը, անչափահաս պսակին մէջ
նկատուած են իբր հարազատներ, որով
կ'արդիւնէ անոնց պսակը ոչ միայն իրենց
մէջ, այլ նաեւ անոնց սերունդին մէջ մին-
չեւ Ե. աստիճան: Խրիմեցին կը հետեւի
այս ընդհանուր օրէնքին, սակայն խորթու-
թիւն կը դնէ համահօր եւ համամօր խոր-
թերու մէջ: Այսինքն մէկ հօրէ եւ երկու
մօրմէ սերած երկու զաւակները կը նկատէ
ամբողջական հարազատներ, վասն զի ազ-
գականութեան արիւնը հօր կողմէն (որով-
հետեւ հօրմէն կ'անցնի հարազատութիւ-
նը) ամբողջական ունին. ասոնց թոռները
կրնան խնամենալ եղբայրներու եւ քոյրե-
րու հետ, ու ձագ թոռները իրարու հետ:
Ընդհակառակն մէկ մօրէ եւ զանազան հայ-
րերէ սերած զաւակները Խրիմեցին հա-
մեմատ բոլորովին հարազատ չեն, այլ մէկ
աստիճան նուազ ունին, վասն զի կիմը կէս
է, եւ անկէ սերածները ազգականութեան
կէս արիւնը ունին, ուստի ասոնց թոռն-
ները կրնան պսակուիլ իրարու հետ,
ու այս կ'ըլլայ հեղինակին համեմատ Դ.
աստիճան:

Գրչագրին մէջ կրնանք երկու բաժա-
նում դնել. առաջին 9 էջերը կը պարու-
նակեն կանոնադրական մաս մը, իսկ յա-
ջորդ 18 էջերուն մէջ ներկայացուած է
8 ճիւղաղբական զանազան ծառերու ձեւի
տակ՝ բացատրութիւնը նախորդ ըսածնե-
րուն: Հանդիպած եմ գրչագրի երկու
օրինակին, Խմբագիրք Ե եւ Ժողովածու
Ոսկեփորիկ Կ, որուն յիշատակազերը ան-
ստոյգ է եւ ունի մէջը տարբերակներ:

Լեզուն աշխարհարարով խառն է եւ ան-
հաստատ:

Գրչագիրը կը գտնուի «Խմբագիրք Ե.
թիւ 70 պրակ 6». ունի 18 քուդք: Մե-
ծութիւնն է 19,5×15: Գրութիւնը միա-
սիւն. իւրաքանչիւր էջ ունի 22 տող: Նիւ-
թը բամբակեայ նուրբ. անկազմ: Հանգա-
մանքը անվնաս պահուած է: Գիրքը նորագիր

կանոնաւոր: Խորագիրը, սկզբնատուերն
եւ ճիւղաղբութեան ծառերը կարմրագիր:
Դատարկ քուդք՝ մէկ թերթի սկզբան
եւ երեք թերթ վերջաւորութեան: Ժամա-
նակը ԺԵ. դարուն վերջերը: Տեղը հաւա-
նօրէն Մեծորայ վանքին մէջ: Յիշատակա-
րան էջ 27 գրչագրին վերջաւորութեան.
«Ի խնդրոյ Թումայի վ. ի հրեշտակաբնակ
սուրբ ուխտիս մեծորագնաց. եւ ես ծառա-
յաբար կատարեցի. Յակոբ վարդապետս
Ղրիմեցի՝ Աշակերտ Գեորգայ վ. ի եւ քաջ
դիտապետի եղնկացոյ. Յաղագս ազգակա-

նութեանց բաժանման»:

Գրչագրի վերջին ստացողն եղած է Տէր
Միխայիլ ոմն լեհահայ քահանայ, որ զայն
նուիրած է Ուխտիս Միաբան Հ. Մինաս
վ. Բժշկեանի 1820 թուին Ստանիսլաւ
զիւղաքաղաքին մէջ (Լեմպերկի թեմ),
ինչպէս կը տեսնենք առաջին էջին ստորեւ:
Յարգ էջին վրայ ունինք ոտանաւոր մը,
որուն լուսանցքին վրայ՝ այն տողերուն
դիմաց ուր ակնարկուած են անձերը՝ դրը-
նուած կը տեսնենք կարգաւ՝ Աբրահամ,
Սահակ, Յակոբ, Յովսէփ:

Հիւրասէր ծեր մագիլի. գեղոյը խօսուն գառնի սեռի. ԱՅՐԱՀԱՄ
Ունէր ամուլ կիմ մի բարի. էր ծիծաղկոտ առաքինի:

Որպէս գգառն էր անմեղուկ. կայր սպանողին առջեւ ՍԱՀԱԿ
Հեզուկ. որդիս ունէր բ. մանուկ. միմն էր յիմար՝ միւսն իսթուկ:

Կարգա եւ գիտ գառափնին, որ կիմ էառ զիւր քեռորդին. ՅԱԿՈԲ
Գօտէմարտեալ ընդ միշտ էին. բայց կարմեցալ ջիւն ի տեղին:

Գօտէմարտըն ի հակատուն յաղքանաբեալ եղեւ մկուն ՅԱԿՈԲ
Ելեալ երթայր կաղկաղ ի տուն. արջառ ոչխար իւր խայտ պտուն:

Արեգական մամ իշխան. եղբարս ունէր իւր մետասան. ՅՈՎՍԷՓ
Թէպէտ եկաց շատ ի զընտան. շատոց ի սովն էած սեղան:

Հ. Խ. Ճ.

Հ Ա Յ Տ Ղ Ո Ւ Ն

Հասակդ առած արեւներու բոցին տակ,
Դուն հայ գաւակ, կեանքի հրգօր տեմչն ունիս,
Արշալոյսներն ապագայի լուսակից՝
Պայծառաբիր աչքերուդ եմ նըպատակ:

Եթէ փուշեր իսկ ներբաններդ արիւնն,
Դուն անվեհեր պիտի քայլես յաղքական,
Ու քաջերու անմահութեան պերս խորան,
Պիտի կանգնես ապարանքներ մեր հողէն:

Մարդագայլերն երբ պատռեցին հուր հոգիդ,
Երբ պապերուդ սրբունք արիւն խմելով
Հեզմեցին մեր սրբութիւններն հոգեբով՝
Դուն այն օրէն ծընար առիւծ նըշմարիտ:

Յառած աչքերդ անոր հակտին անասան՝
Գաղափարի գընա՝ համբէն անխոտոր,
Չըպրդտրէ արցունքն աչքերդ աղուոր,
Գիտցի՛ր, որդեակ, Յաւն է փառքի աստիճան:

Արդ վերընձիւղ կայ Հայաստան մը անգին,
— Դերբուկներու վըրայ ծըլած ծաղիկ հիր —,
Նախնիքներու ջանքն վառած կանքեղն իր՝
Նոր հանանշով մը կ'իլլէ բե՛մը կեանքին:

Փոքորիկներն եթէ երբեք յանդգնին
Մարել կայծերն հոգւոյդ՝ որ բոց մ'է անհուն,
Դուն ցոյց տուր լանջքը Մասիսի աննըկուն,
Ու կաց անհոգ, ան կը վանէ չար քամին:

Դարերն ափին մէջ սեղմած՝ ան միշտ կանգուն՝
Դիտեց անցնիլը ցեղերուն դէպի մահ,
Ջուրէն, հուրէն յաւերժական եւ անահ՝
Յըցեց հակատն դէպի աստղերը ժըպտուն: